

ESKİ ROMA HUKUKUNDA BAZI EVLENME ŞEKİLLERİ (*)

Asistan Türkân Rado - Basman

Mevzuun çok geniş olması dolayısıyla Roma'daki evlenme şekillerini ancak Principat devrine kadar ve muayyen bazı zaviyelerden tetkik edeceğiz ve bilhassa manus'lu ve manus'suz evlenmeler tefriki üzerinde duracağız. İzahatımız teknik olmaktan ziyade sosyolojik mahiyette olacaktır.

Evvelâ, umumî bakımdan bugünkü evlenme müessesesinin, aşağı yukarı her yerde aynı olan başlıca hususiyetlerini bir iki kelime ile tesbit edeceğiz. Bu suretle Roma'daki evlenme mefhumunu ve onun bugünkü hukuktan inhiraflarını daha iyi tebarüz ettirmeğe çalışacağız.

Bugün her evlenme ile müstakil bir evlilik birliği teessüs eder. Bu, yeni bir ailenin nüvesidir. Karı koca evlenmekle yaşları ne olursa olsun baba hâkimiyetinden, velâyetten kurtulmuş olurlar. Böyle bir ailede çocuklar yalnız ve yalnız, ve muayyen bir yaşa kadar ana ve babalarının hâkimiyetine tâbidirler.

Evlenme ile teessüs eden birlikte koca reis olmakla beraber, eşler müsavi mevkidedirler; karının kocaya mutlak tâbiyeti mevzuu-bahs değildir.

Prensip itibariyle ancak evlenme yoluyla meşru çocuk sahibi olunabilir. Roma'da fevkalâde ehemmiyet arzetmiş olan evlât edinme müessesesi bugün çok az istimal edilmektedir.

Nihayet bugün ailede akrabalık evlenmeğe istinat eder. Akrabalığın gerek ana gerek baba cihetinden tayini aynı şekilde olur. Bugün Roma'daki agnatio akrabalığından, soy adları meselesi müstesna hiçbir eser kalmamıştır.

(*) Bu yazı, 27/4/1942 de Hukuk Fakültesi birinci sınıf salonunda yapılmış olan konferansın metni olduğundan, yazının sonuna ancak istifade edilen eserlerin bibliyografyası konulmuş ve sahifelerin altına ayrı referans ve notlar ilâve edilememiştir.

Böylece bugün umumen cari olan şu fikre varabiliriz: o da evlenmenin ailenin yegâne ve hakikî temeli olduğudur. Ailenin ve dolayısıyla cemiyetin temellerinden birini teşkil eden evlenmeğe Devletin müdahale etmesi, bunun resmî memuru önünde icrasını şart koşması, şeraitini ve ne gibi hallerde batıl olacağını kat'iyetle tesbit etmesi, ve evlenmenin sadece arafların, karşılıklı dahi olsa rızalarıyla zeval bulmasına mâni olması gayet tabiidir.

Bu da evlenmenin hususî hukuk sahasındaki diğer akitler mahiyetinde bir anlaşma olmadığını ve karı kocalık ve aile gibi kat'î bir vaziyet tesis eder mahiyette bir muamele olduğunu göstermektedir. Bu sebeple de evlenme akdi hususî hukukun tanzim ettiği muameleler arasında en şekilperest olanı ve hususî bir merasimi icap ettirenidir.

Acaba Roma'lılar da vaziyeti aynı şekilde mi görmüşlerdir? *Iustae nuptiae* dedikleri evlenmelerini aynı şekilde mi tanzim etmişlerdir? Buna kısmen menfi cevap vermek lâzımdır. İlk zamanlarda Roma'lılar evlenmeğe fevkalâde ehemmiyet atfetmişler ve bunun eşler arasında gerek dünyevî ve gerek dinî hukuk bakımından mukaddes bir bağ yarattığına inanmışlardı. Hattâ prensip itibariyle bu bağ zevaline imkân olmıyan bir bağdı. Fakat esas itibariyle Roma'lıların Cümhuriyet ve Principat devirlerindeki görüşleri zamanımızinkilerden farklı idi.

Roma'lıların tarihin seyrinde her zaman monogami prensipine sadık kalmış olmalarına ve evlenmelerin Cümhuriyet devrinin büyük fütuhatını takip eden ahlâk tereddisine kadar uzun müddet ciddiyetini muhafaza etmiş olmasına rağmen, Roma'lılar kendilerine has bir evlenme mefhumunu ve nizamını uzun müddet muhafaza etmişler ve aile sistemlerinde ona ikinci derecede bir rol vermişlerdir. Dolayısıyla hukuklarında da evlenmeğe dair hükümler çok muhtasar kalmıştır.

Roma'da evlenmenin ailenin birinci derecede temelini teşkil etmeyişinin ilk sebebi Ch. Lefevre'in dediği gibi, evlenme müessesesine ve mefhumuna son derece tesir eden Roma'nın fevkalâde sun'î baba hâkimiyeti sistemidir.

Bu baba kudreti, lâtince tabiriyle *patria potestas* Roma aile teşkilâtına hâkim olan başlıca prensiptir. Roma'da aile reisi ailenin mutlak şefi idi. Aile efradının bütün mukadderatını o tayin eder, onları istediği gibi evlendirir veya evlenmelerini bozabilirdi; bu kudret ve salâhiyet onları satmağa hattâ öldürmeğe kadar gidebiliyordu. *Pater familias* kendisine tâbi olanların bütün elde ettiklerini

iktisap eder, onları serbestçe tasarruf eder ve buna mukabil de evlâtlarını ve hâkimiyeti altında olanları dilediği gibi ailesinden çıkarabilir, evlât edinme yoluyla aileye dışarıdan başkalarını sokabildiği gibi mirasçılarını da kayıtsız şartsız mirasından mahrum bırakmak salâhiyetini haizdi.

İşte pater familias denilen ecdadın, ancak bazı ahlâk ve sevgi bağlarıyla ve bilâhare imparatorluk devrinde bir takım kanunî kayıtlarla hafifletilen bu mutlak hukukî hâkimiyeti ilk zamanlarda Roma ailesine hâkim olan esastır. Tabiatıyla evlenme müessesesi de patria potestas'ın derin tesirleri altında kalmıştır.

Aile reisi çocuklarını veya torunlarını dilediği gibi aileden çıkarmak, onların akrabalıklarını bile kaldırmak, yabancı sulbden gelen kimseleri veya gayri meşru çocuklarını evlât edinme yoluyla aileye ithal etmek hususunda mutlak salâhiyeti haiz olunca, bu vaziyet zarurî olarak evlenmenin rol ve ehemmiyetini ikinci dereceye düşürecek, hattâ onu kuvvetli bir şekilde sarsacaktır.

Roma'daki sistemin, ilk zamanlardanberi evlenmeler üzerinde tesir eden ikinci bir neticesi de evlenmelerin patria potestas'dan kurtulmak için bir vasıta teşkil etmeyişiştir. Aile evlâdı kaç yaşında olursa olsun evlenebilmek için aile reisinin muvafakatine muhtaçtı; onsuz muteber bir evlenme vücut bulamazdı. Fakat evlenmenin icrasıyla bu baba hâkimiyetinden kurtulmak imkânı elde ediliyor mu idi? hayır. Evlense, hattâ evlât sahibi dahi olsa aile evlâdı, aile reisi yaşadığı müddetçe onun hâkimiyeti altında kalıyor, hiçbir şahsî mala sahip olamıyor, ancak aile reisinin kendisine verebileceği peculium'dan istifade edebiliyordu. Hattâ ne karısı ne de çocukları üzerinde kanunen bir kudreti haiz değildi. Ailenin şefi isterse onları babalarından uzaklaştırır ve aileden çıkarabilirdi. Hattâ daha ileri giderek tarafları boşanmağa mecbur etmek suretiyle karı kocayı dahi ayırabilirdi. Aile evlâtları ancak babalarının ölümünden sonra istiklâllerini kazanıyor ve çocuklarıyla mallarına fiilen sahip olabiliyorlardı. Fakat, bu âna kadar kendi çocuklarını da evlendirmiş hattâ bazan torun sahibi olmuş bulunuyorlardı. Böylece Roma'daki vaziyet uzun zaman birbirlerine tâbi kalan bir evlenmeler silsilesi şeklinde tezahür etmektedir.

Evlenen kadın bakımından bu patria potestas prensipinin neticeleri ne idi?

Roma'da evlenmeler, aileler daha doğrusu aile reisleri tarafından kararlaştırılan meseleler olduğundan Roma'lılar iki nevi justae nuptiae şekli kabul ettiler: ya kadın evlenirken kendi ailesini ta-

mamen terkeder ve kocasının ailesine girerdi veyahut da kendi ailesine bağlı fakat kocasına ve çocuklarına tamamen yabancı kalırdı. İki aileye birden, yani iki müstakil şefin mutlak idaresi altında bulunan iki ayrı gruba birden bağlı kalınamiyacağından evlenen kadının ya asıl ailesinde kalması veyahut da bununla bütün rabitalarını kesmek suretiyle kocasının ailesine girmesi lâzımdı. Başka bir sureti hal yoktu. Bunun bir sebebi de her ailenin din ve ibadetinin ayrı olması ve iki müstakil dine birden bağlı kalmanın imkânı olmayışındır. Kadın ya kendi ecdatlarının dinine bağlı kalır veyahut da onunla alâkasını keser ve kocasının din ve ibadetini kabul ederdi.

Roma'da ilk evlenmeler kadının kocasının ailesine girmesi şeklinde oluyordu. Kadın bu aileye girince kocasının veya onun aile reisinin hâkimiyeti, manus'u altına düşerdi. Vaziyeti tamamiyle ailesinin kız evlâtlarınıninkine müşabihti, filiae loco sayılırdı. Bütün malları o aile grubunun mamelekine dahil olurdu. Buna mukabil de kadın kocasının ve çocuklarının agnatik akrabası sayılır ve kendi ailesinden ayrılmakla kaybettiği miras hakkını bu yeni ailede iktisap ederdi. İlk zamanlarda yegâne meşru evlenme şekli bu manus'lu evlenme idi. Manus'suz justae nuptiae tesis edilemiyordu. Bu nevi bir evlenme kadın ile erkek arasında en sıkı ve en normal bağı tesis ediyor ve onlar arasında gerek din gerekse hukuk bakımından bir bağ kuruyordu.

Evlenmelerin manus'la yapılışının diğer bir sebebi de Hindu-Avrupaî kavimlerin ekserisinde mevcut olan bir fikre göre çocuklar üzerindeki hâkimiyet ve kudretin, ana üzerinde hâkimiyet ve kudretin bir neticesi olmasıdır. Dolayısıyla bir kimseye meşru evlâtlar, filius familias'lar temin edecek yegâne birlik de manus'lu, kadın üzerinde hâkimiyet temin eden evlenmelerdi.

Fakat bu manus'lu evlenme usulü kadın için çok ağırdı; bir ke-re kadının eski ailesiyle bütün medenî rabitaları kesilmiş bulunuyordu, yeni bir aile reisinin mutlak hâkimiyetine giriyordu. Bu kimse ekseriyetle kocası dahi değildi, onun babası veya büyük babası idi. Bu kimseler aile evlâdı vaziyetine giren kadın üzerinde gayet geniş salâhiyetleri haizdiler; yukarıda işaret ettiğimiz gibi onu cezalandırabilir veyahut da boşatmak suretiyle aileden çıkartabilirlerdi. İşte bu, ve birazdan göreceğimiz diğer malî sebepler dolayısıyla manus'suz evlenme denilen ve kadını kocasının hâkimiyeti altına sokmıyan ikinci bir evlenme şekli ortaya çıkıyor. Bu ihtimalde kadın kocasının ailesine girmiyor, kendi aile reisinin hâkimiyeti altında kalıyor. Manus'lu evlenmelerin sert hükümlerine bir aksül-

âmel teşkil eden bu yeni serbest evlenme şekli Cümhuriyetin sonlarından itibaren büyük rağbet kazandı ve zamanla manus'lu evlenmenin yerine kaim oldu.

Labbé'ye göre manus'suz evlenmelerin meydana çıkmasında âmil olan başlıca vaziyet şu şekilde izah olunabilir: Malûm olduğu gibi bidayette yegâne meşru evlenme şekli manus'lu evlenme idi. Fakat bu böyle olunca ortaya bir mesele çıkıyor: Evlenecek kadın sui iuris ise yani patria potestas altında değilse ve kendisine ait bir mameleke sahip bulunuyorsa onun manus'la evlenmesi bu mamelekin ortadan kalkmasını mucip olacağından kadının vasisi böyle bir evlenmeğe mâni olabilirdi. İşte bu maddî menfaat mülâhazasıyla vasiler vesayetleri altında bulunan kadınların evlenmelerine muvafakat etmekten imtina edebiliyorlardı. Zira bidayette evlenme zarurî olarak manus'u yani bir mutatio familiae'yi, ve kadının terkettiği aile için bir takım malların kaybını tazammun ediyordu. Sui iuris kadın evlenirken kendisine ait malları ve bu meyanda babasından gelen mirası beraberinde kocasına götürüyor ve bu mallar da kocasınıninkiler veya onun aile reisininkiler arasına karışıyordu. Tabiatıyla kadının ailesinin mümessilleri, menfaatlerini himaye ile mükellef buldukları aileye zarar verebilecek böyle bir evlenmeğe muhalefet göstermekte haklı idiler. Kadının conventio in manum yoluyla evlenirken ihlâl ettiği agnatik ailesinin menfaatleri aşağı, bayağı menfaatler değildi. Bunlar cemiyetin içtimâî bünyesiyle yakından ilgili yüksek menfaatlerdi. Ailenin o devirlerde siyasî bir rolü mevcuttu ve aileler, gentes'lar arasındaki kuvvet ve servet muvazenesi, Devletin istikrarını temin eden bir unsurdu. Sui iuris kadının evlenmesine mâni olmakla vasiler ailenin zayıflamasına, fakirleşmesine mâni oluyor ve dolayısıyla de içtimâî vazifelerini ifa etmiş bulunuyorlardı.

Görülüyor ki böyle bir vaziyette sui iuris bir kadın için kendisini manus altına sokacak bir evlenme yoluna gitmek imkânsız gibi idi. Bu mâhzur ancak sui iuris kadınlar için mevzuubahs oluyordu. Zira kadın babasının hâkimiyeti altında bulunuyorsa, babasının kendisine cihaz olarak verdiği kocasına götürüyordu. Tabiatıyla bu cihaz da aileyi fakirleştirecek mahivette olamazdı. Baba isterse cihaz vermeden de kızını evlendirebilirdi. Bilâkis kadın sui iuris ise manus'lu evlenme ile malları mihaniki olarak kocasının ailesine geçtiğinden vasinin muhalefeti tabii gözükmemektedir.

Demek ki iptidaları Roma'da aile evlâdı, alieni iuris kadınlar kolayca evlenebildikleri halde, belki de aynı yaşta olan fakat sui

iuris bulunanlar evlenemiyorlardı. Labbé'nin de dediği gibi bu ihtimal varid görülemez, hattâ imkânsızdır. Çünkü böyle bir vaziyet Roma'luların esas telâkki ve inançlarına muhalif olur: Roma'lular evlenmeğe büyük kıymet atfediyorlardı. Evlenme ailenin ve aile ibadetinin temadisini temin ediyordu. Hattâ gentes'ler âzalarına bekârlığı menetmişlerdi. Roma'da bir nevi ahlâk kontrolü vazifesini ifa eden censor'lar da bekâr vatandaşların bu nevi hareketlerini tenkit etmekte idiler.

Vaziyet bu ise, manus'lu evlenmenin, bilhassa sui iuris kadınlar bakımından tevhit ettiği ağır neticeler ne şekilde bertaraf ediliyordu? Meşru evlenme olarak yalnız manus'lu evlenmelerin cari bulunduğu ilk devirlerdeki vaziyeti nasıl izah mümkündür? Bazı müelliflere göre bunun mülkiyet müessesesi ve mefhumu ile izahı kabildir.

İlk zamanlarda toprak ve sürülerin mülkiyeti gens'in, agnatik ailenin, efradı arasında iştirak halinde idi, taksimine imkân yoktu. Evlenen kadın sui iuris dahi olsa gens'i teşkil eden fertlere ait olmıyan fakat agnatik aile birliğinin mameleki bulunan bu mallardan, beraberinde hiçbir şey götüremiyordu. Zamanla mülkiyet mefhumu ferdileşince ve her aile reisinin şahsına bir mamelek tahsis edilince bu malların miras yoluyla aile reisinin mirasçıları arasında taksim edileceği kabul olunmakla beraber, bunlar gens âzalarının ihtiyaçlarına tahsis edilmiş bulduklarından, başkalarına devredilemeyecekleri kaydı baki kaldı. Bu takdirde de sui iuris kadın manus'la evlenirken girdiği aileye bu nevi kabili devir olmıyan malları getiremeyeceğinden, ancak kıymet ve miktarı çok cüz'î olan ve şahsına bağlı bulunan eşyaları götürabiliyordu. Görüldüğü veçhile, bu devirde de sui iuris kadının evlenmesi agnatik ailenin maddî menfaatlerini haleldar etmiyordu.

Fakat böyle bir mülkiyet esası Roma'da uzun sürmemiştir. Hattâ mülkiyetin Roma'da böyle bir istihale geçirip geçirmediği meselesi dahi münakaşalıdır. Roma'da mülkiyet müessesesi böyle bir istihale geçirmiş ise de, Roma'lular kısa bir müddet sonra ferdi mülkiyet prensipine varmışlardır. Artık ailenin bütün mameleki aile reisinde toplanmış bulunuyordu. Pater familias bunlar üzerinde dileği gibi tasarrufta serbestti. Bu malları devir ve temlik edebilirdi.

Bu devirlerde de cemiyet ve Devlet dahilinde ailelerin siyasi rolü el'an mevcut olduğundan, bunlar kendi servet ve kuvvetlerini ve nüfuz vasıtalarını kiskançça kullanmak ve aile mamelekinin fakirleşmesinin önüne geçmek mecburiyetinde idiler. Bu, hukuk tarafın-

dan vazedilen bir zaruret olarak değil, fakat ailenin hâmisî bulunan pater familias'ın iradesinin bir tecellisi şeklinde tezahür etmektedir.

İşte bu andan itibaren baba hâkimiyeti altında bulunan kadınla sui iuris olan arasında evlenme bakımından bir fark meydana çıkıyor: biri serbestçe evlenebildiği halde diğeri bunu yapamıyor. Aile reisi hayatta ise, ailenin maddî vaziyetini sarsmamak için kızına hattâ cihaz dahi vermiyebilirdi ve bu takdirde de bir ailenin diğeri zararına zenginleşmesi mevzuubahs olmazdı. Halbuki kadın sui iuris olunca evvelce de söylediğimiz gibi, evlenmede ancak manus'lu olduğundan kadının bütün malları kocasının ailesine geçiyordu. Kadının asıl ailesinden çıkmış olan bu malların tekrar geri dönmesine imkân da yoktu. Halbuki bu para ve nüfuz kuvvetinin yer değiştirmesi Devletin siyasî istikrar ve nizamına muhalifti. İşte bu vaziyette vasiler evlenmeğe mâni oluyorlar ve efkârı umumiye ve örf ve âdetler de bunların bu hareketini tasdik ediyordu.

Muvafakat mevcut olmayınca kadın evlenemiyor, bu netice ise yine Devletin menfaatlerine aykırı düşüyordu. İşte bu çıkmaz vaziyetin önüne geçmek ve diğerk taraftan manus'lu evlenmelerin kadın için tevlit ettiği ağır neticeleri bertaraf etmek için Roma'lılar çok erkenden manus'suz evlenmeği kabul zaruretinde kaldılar. Kadının kocasının hâkimiyeti altına girmeden, eski ailesine bağılı kalmak suretiyle kurduğu evlenme birliğinin meşru, şerefli ve namuslu bir birlik olduğunu tanıdılar. Bu andan itibaren manus yani kadın üzerindeki hâkimiyetle, evlenme birbirinden ayrıldı. Manus esasî ancak agnatik akrabalığın ve mülkiyet haklarının tayininde rol oynadı, fakat evlenmenin meşru olup olmamasında hiçbir rolü kalmadı.

Evlenme müessesesindeki bu inkışaf XII Levha Kanunundan evvel cereyan etmiştir. Nitekim bu kanun usus yoluyla evlenmeği kabul etmiştir. Bu da birazdan göreceğimiz gibi evlenme ile manus'un birbirinden tamamen ayrı şeyler olduğunu tebarüz ettirmektedir. Usus yoluyla evlenmede kadın üzerinde manus bir senelik inkıtasız müşterek hayattan sonra elde ediliyordu. Hattâ kadın üst-üste üç gece kocasının evini terketmekle evli kaldığı halde manus altına girmiyordu.

Bununla beraber bu nevi manus'suz evlenmelerin de bir çok mahzurları vardı. Bu defa kadın kocasına değil fakat babasına bağılı kalıyordu. Manus'lu evlenmede müşahede ettiğimiz mahzur aksi istikametten kendini göstermektedir: Baba, hâkimiyetine istinaden kızını istediği zaman geri alabiliyor ve kocasından ayırabiliyordu. Diğerk taraftan bu gibi evlenmelerde kadının çocuklarına karşı mev-

ki ve vaziyeti ne idi? Medeni hukuk bakımından onlarla hiçbir alâkası rabitası yoktu. Aralarında ne hukuki bir bağ, ne bir akrabalık rabitası, ne de mütekabil bir mirasçılık hakkı mevcuttur. Kadın kocasına karşı da tamamen yabancıdır, ona tâbi değildir ve aralarında bir agnatik akrabalık yoktur. Karı koca mal ve menfaat bakımından da tamamen müstakildirler. Kocanın karısı üzerinde onun babası kadar dahi bir hâkimiyeti yoktur. Koca ile kadının aile reisi arasında veyahut her iki aile reisi arasında herhangi bir ihtilâf çıktığı zaman vaziyet ne olacaktı? Eşler birbirlerine ne kadar bağlı olurlarsa olsunlar ya erkeğin aile reisi cebirle oğlunu gelininden veyahut da evlenme manus'suz ise baba kızını damadından ayıracaktır. Nitekim Senatus'da aralarında ihtilâf çıkan âyan âzaları bu usule çok defalar müracaat etmişlerdir.

Devamı aile reislerinin keyfine kalmış bulunan bu nevi evlenmelerde bir istikrar ve emniyet aramağa imkân var mıdır?

Eski manus'tan kaçınmak için Roma cemiyetinin hal çaresi olarak ortaya koyduğu bu manus'suz evlenmelerin ne tesekkülüne ne de zevaline dair hususi hükümler mevcuttu. İki tarafın veya aile reislerinin rızasıyla teşekkül eden bu evlenme için hukuk nizâmî hiçbir şekil aramamıştır. Burada herhangi bir merasime ihtiyaç olmadığı gibi, bu nevi evlenmelerin aleniliğini temin veya isbatını kolaylaştırmak için de âmme organlarının müdahalesine lüzum görülmemiştir. Tabiatıyla bu kadar kolayca yapılabilen evlenmelerin, boşanma suretiyle nihayet bulmaları da güçlük arzetyeceğinden serbest evlenme şekillerine rağbet, ahlâkın zayıfladığı imparatorluk devrinde Roma cemiyetinin başında gayri kabili tedavi bir hastalık olarak kalacaktır.

Şimdi mevzuumuzun ikinci kısmında, bu bahsettiğimiz manuslu ve manus'suz evlenmelerin yapıış tarzını kısaca gözden geçirelim. Evlenmenin cereyan tarzını izah etmeden evvel, umumiyetle evlenmeğe takaddüm eden nişanlanmağa temas edelim:

Sponsalia denilen nişanlanma, iki aile reisi veya kızın aile reisi ile erkek arasında sözlü bir akit şeklinde yapılırdı. Plautus'un komedilerinde gördüğümüz gibi umumiyetle kullanılan formül «Spon-desne? Spondeo» formülü idi. İşte bu sebeple de nişanlanmağa sponsalia ve nişanlılara da sponsus ve sponsa deniliyordu. Nişanlanma Latium şehirlerinde bir takım hukuki neticeler tevhit ediyordu; ve taahhüde ademi riayet halinde de actio de sponsu ile tazminat elde etmeğe imkân vardı. Eski Roma hukukunda da aynı esaslar ca-ridir. Cümhuriyetin sonlarından itibaren sponsio yoluyla akdedile-

bildiği gibi sadece bir anlaşma yoluyla de yapılabilen nişanlanma artık hukukî bir bağ tesis etmiyordu. Bununla beraber klâsik devirde kızın farazî dahi olsa rızasının aranıldığını görüyoruz. Büyük Constantinus'tan itibaren şark âdetlerinin ve hıristiyanlığın tesiriyle nişanlanma ile tarafların hukukî bir bağ altına girdikleri fikri galip geliyor. Hattâ nişanlı kadının sadakatsizliği, zina hükümlerine tâbi tutuluyor.

Roma'da nişanlanmağa taallûk eden ve bugün de cari olan âdetlerden biri de nişanlıya bir halka verme usulüdür. Halka verme âdetine eski devirlerde ne Musevilerde, ne Yunanlılarda, ne de nişanlanmağa büyük kıymet atfeden diğer kavimlerde rastlıyoruz. Halbuki bu usulü Roma edebiyatının en eski metinlerinde bile bulmak mümkündür. Nişanlanma şifahî akitle tam olmakla beraber, taahhüdü müteakıp sponsus, erkek, nişanlısına, taahhüdüne delil olmak üzere bir halka verirdi. Buna annulus sponsalitus veya pronubus deniliyordu. Bu halka demirdendi ve üzerinde başka hiçbir şey bulunmazdı. Fakat Milâdın II nci asrının sonlarından itibaren halka altından da olabiliyordu ve içine bonam vitam, amate, ama me gibi bazı vecizeler de hakkediliyordu. İlk zamanlarda erkek bu halkayı nişanlısının parmağına kendi geçirirdi. Sonraları bunu göndermekle de iktifa edebilirdi. Prensip itibariyle bu halka sol elin dördüncü parmağına takılırdı. Hattâ II nci asırda Aulus Gellius buna garip bir sebep buluyor ve digitus medicinalis veya kısaca medicus denilen sol elin dördüncü parmağından kalbe giden bir sinir bulunduğunu söylüyor.

Roma'luların bu nişan halkasının verilmesine atfettikleri kıymet ve ehemmiyet ne idi? bunu tayin ve tesbit etmek biraz güçtür. Bazı müelliflere göre bu akdin teşekkülü için lüzumlu bir şekli unsur idi. Milâdın ilk asrında halkanın bir pignus rehin mahiyetinde olduğu fikri ortaya çıkıyor. II nci asırda yerleşen bir hukuk nazariyesine göre halkada sponsio'ya ilâve edilen ve onu takviye edecek bir pey akçası mahiyeti görülüyor. Nitekim Roma'da nişanlanma akdinde tamamiyle alım satım ve kira akitlerinde olduğu gibi bir pey akçası verilmesi mutad olmuştu. Ekseriyetle de pey akçasını teşkil eden para yerine onu temsil edecek başka bir şeyin ve umumiyetle bir halkanın verilmesi, menşei çok eski olan bir âdetti. Terentius ve Plinius bundan sponsio hususunda bahsederler. Hattâ Ulpianus, şarap ve zeytinyağı alım satımlarıyla sponsio'da böyle bir âdetin mevcut olduğunu zikrediyor.

Fakat nişan halkasının mahiyeti farklı idi. Bu hakiki bir pey

akçası değildi. Zira: pey akçasını her iki taraf birbirine verdiği halde halkayı yalnız erkek veriyordu.

Diğer taraftan, pey akçası verilirse bu bir taraftan kadının getirdiği cihaza diğer taraftan da kocanın evlenmeden evvel yaptığı hibeler arasına sokulurdu. Halka için böyle bir vaziyet mevzuubahs olmuyor ve bu nişanlının malı olarak kalıyor. Diğer taraftan pey akçası vermiş ve taahhüdünü ifa etmemiş olan taraf verdiğini kaybetmekle beraber aldığına da dört mislini iade ile mükellef tutulurdu. Justinianus zamanında ancak iki mislini ödüyordu. Bütün bunlara rağmen nişan halkasının bir pey akçası mahiyetinde olduğu fikri uzun zaman müdafaa edilmiştir.

İşte bu nişanlanmanın, karşılıklı evlenme vadinin neticesi de evlenmenin icra ve ifasıdır.

Roma'da ilk evlenme şekli olan manus'lu evlenmelerde kadının manus altına girmesi için üç usul vardı. Bunları Gaius'un Institutiones'inde görebiliriz. Gaius «Eskiden kadın usus, confarreatio ve coemptio yollarıyla manus altına girerdi» diyor. Bu şekilleri bu sıra dahilinde tetkik edelim:

1) Bunlardan birincisi usus'tur. Monier'ye göre nasıl ki usucapio mülkiyetin en eski iktisap şekli ise usus da manus'un en eski iktisap yoludur. Bir sene inkıtasız evlilik hayatından sonra kadın manus altına düşerdi. Gaius'un dediği gibi kadın bir senelik müruru zamanla iktisap edilmiş vaziyette idi; kocasının ailesine girer ve onun kızı sayılırdı.

Eğer kadın kocasının hâkimiyeti altına girmek istemiyorsa Oniki Levha Kanununa göre kocasının evini üstüste üç gece terk ile bu müruruzamanı kat'etmiş olurdu. Manus'un iktisabı yolları arasında ilk ortadan kalkan bu usus'tur. Buna Cicero zamanında rastlanıyorsa da Gaius bu usulün tamamen ortadan kalkmış olduğuna işaret etmektedir.

2) Bir çok müellifler ise evlenmenin ilk şekli olarak confarreatio'yu göstermektedirler Buna da birinci sebep confarreatio'da evlenme ile manus'un iktisabının aynı anda cereyan etmesidir. Bununla beraber bu usulde aranılan merasimler bunun ziraatin ve beldenin inkişaf etmiş buldukları bir devre ait olduğuna işaret ediyor. Binnetice bu evlenme şekli Monier'nin dediği gibi civitas teşkilâtından evvelki bir zamana ait olamaz. Bu usulün başlıca hususiyetleri: Bunun yalnız patricii'lere mahsus, tamamiyle dini mahiyette ve nihayet Devletin müdahalesini mucip yegâne evlenme şekli olmasıdır.

Confarreatio merasimi, on şahit, Jupiter'in flamen'i ve ağlebi

ihtimal başrahibin huzurunda cereyan ederdi. Bonfante başrahibin ilk zamanlarda hazır bulunduğunu şüpheli görmektedir. Confarreatio ismi karı kocanın merasim esnasında Jupiter'e takdim ettikleri farreus unundan yapılmış bir nevi pideden gelmektedir. Bu evlenmede eşlerin kurdukları siyasi ve dinî birlik merasimdeki ateş ve su ile temsil edildiği gibi, rızalarının uygunluğu da ellerini birleştirmeleriyle tezahür etmektedir.

Confarreatio müessesesi gens'ler arasındaki dinî rabıtalarla izah edilebilir. Gens dahilindeki hususî hayat Devletin müdahalesini mücip olmadığından ekseriyetle gens içinden evlenmelerde bu usule müracaat olunmuyordu. Devletin rahipler ve Roma'daki curia'ları temsil eden on şahit vasıtasıyla müdahalesini icap ettiren bu confarreatio, kadının kendi gens'inden çıkıp başka bir gens'e geçişi yani exogami halinde mevzuubahs oluyordu. Bu merasimle kadın kendi asıl ailesiyle bütün dinî rabıtalalarını kesiyor ve girdiği gens'in dinini iktisap ediyordu. İşte bu sebeple de Devlet müdahale etme lüzumunu hissediyordu. Bundan maada confarreatio'da, Devleti alâkadar eden mühim meselelerde olduğu gibi, kuşların uçuşlarına bakmak suretiyle ilâhların bu evlenmeği tasvip edip etmediklerini anlamak lâzımdı. Buna da auspicium deniliyordu. Confarreatio usulü de tedricen ortadan kalkmıştır. Cümhuriyetin sonlarına doğru çok az istimal ediliyordu. Bu usul ancak muayyen bazı kimseler niçin bazı rahiplerle hükümdarlar için mecburî idi.

Böyle bir evlenme karı koca arasında gerek din, gerek hukuk bakımından daimî bir bağ tesis ettiği için, bunun eşler hayatta iken zeval bulması için diffareatio denilen mukabil merasimin icrası lâzımdı.

3) Coemptio'ya gelince bu usul bizi beşeriyetin en eski âdetlerinden birine, kadını satın alma usulüne götürmektedir. Coemptio, eski alım satım şekli olan mancipatio yoluyla kadının satın alınmasıdır. Çocukları üzerinde mutlak hak sahibi bulunan ve onlar üzerinde dilediği gibi tasarruf serbestisini haiz olan baba kızını eskiden isteyene satabiliyordu. Zamanla bu satın alma timsali bir şekle girdi. Artık kadın değil, fakat onun üzerindeki hâkimiyet satın alınıyordu: Netice tabiatıyla aynı idi. Bu coemptio usulü bidayette plebler tarafından kullanılıyordu. XII Levha Kanunu bunu her iki sınıfa da müşterek kılmıştır. Bununla beraber daha evvelden patriciilerin bu usulden istifade edip etmedikleri meşkûktur. Bilâhare cümhuriyetin sonlarında ve Principat devrinde, coemptio manus'un tesisi için müracaat olunan normal usul olarak kalmıştır. Gaius, co-

emptio'dan farazî bir satış diye bahsetmektedir. Bu muamele mancipatio yoluyla cereyan ettiğinden, merasim esnasında Roma vatandaşları asgarî beş şahidin, teraziyi tutan libripens'in, kadının ve kadının hâkimiyeti altına girdiği şahsın hazır bulunmaları lâzımdır.

Merasim esnasında coemptio'nun evlenme gayesiyle yapıldığı da söylenen sözlerle açıkça tebarüz ettirilirdi. Böylece de kadın satış neticesinde köle vaziyetine, mancipium mevkiine düşmezdi.

Bununla beraber coemptio yoluna başka gayelerin istihsali için müracaat olunabilirdi. Meselâ kadın vasi değiştirmek, eski ailesinin dininden kurtulmak veya serbestçe vasiyet edebilmek için bu yola müracaat ederdi. Bu takdirde de bir coemptio fiduciae causae'den bahsedilir.

Marquardt aynı statü sahasında kullanılan mancipatio'nun şahsî statü sahasına naklinin coemptio'nun diğer evlenme şekillerine nazaran daha muahhar olduğunu isbat ettiğini söylüyor.

Dikkat edilirse görülüyor ki bu bahsettiğimiz üç şekilden yalnız birinde, confarreatio halinde evlenmenin icrası manus'un iktisabı ile aynı âna tesadüf etmektedir. Diğer iki şekil, coemptio ve usus ise yalnız manus'un iktisabına yaramaktadırlar. Roma'da mevzuat umumiyetle evlenmenin tarzı cereyanı hakkında hüküm sevketmekten çekinmiştir. Bu hususta aile reislerinin muhtariyet ve otoritelerine hürmet edilmiş; ve evlenme de, dinî ve içtimai örf ve âdetler aile reislerinin iradeleriyle tanzim edilen bir merasim olarak kalmıştır.

Dolayısıyla manus'suz evlenmelerin icrasında hiçbir merasime ihtiyaç yoktu. Manus'suz evlenme hukuk tarafından tanınan ve karı kocanın müşterek hayatına ve onların müşterek hayat tesis etmek merkezindeki iradelerine istinat eden fiilî bir vaziyettir. Evlenmenin teşekkülü için tarafların birbirlerine uygun rızaları ve aynı içtimai mevkii işgal etmek ve çocuk yetiştirmek hususundaki karşılıklı iradeleri kâfidir. Eşlerde evli kalmak iradesi baki buldukça evlenme devam eder.

Bazı müelliflere göre tarafların iradesi evlenmenin teşekkülü için kâfi gelmemektedir. Bir unsurun daha mevcut olması lâzımdır ki o da kadının, kocasının evine yerleşmesidir. Böylece evlenme deductio in domum mariti, kocanın evine geçiş ile başlıyordu. Hatta koca iradesini mektupla beyan etmiş ve kadın da kocasının ikametgâhına yerleşmiş ise evlenmenin akdedilmiş olacağı kabul ediliyordu. Aşağı imparatorluk devrinde deductio şartı kalkıyor ve tarafların karşılıklı rızalarıyla evlenme akdedilmiş sayılıyor.

Manus'suz evlenmeleri concubinatum ve strupum'dan, istifraştan ayıran kıstas tarafların iradelerinden başka gerek manus'lu gerek manus'suz evlenmelerde aynı olan bir takım dinî merasim ve an'anelerle düğün merasimidir. İptidaları patrici'ler arasındaki evlenmelere has olan bu nevi âdetler bilâhare bütün evlenmelerde yapılıyor ve hakikî evlenme merasimini de bunlar teşkil ediyordu. Bu usuller gerek manus'lu gerek manus'suz evlenmelerde farksız olarak kullanılıyordu. Bu da kadının mevkiinin her iki evlenme şeklinde de haysiyet ve şeref bakımından aynı olduğunu isbata yarar:

Bir kere evlenme gününün tayini hususî bir mesele teşkil ediyordu. Zira muayyen bazı günlerde evlenmenin icrasına cevaz yoktu. Evlenme merasimi üç safhaya ayrılırdı:

- 1) Evlenme akdi ve kızın kocasına teslimi, traditio.
- 2) Kadının kocasının evine götürülmesi, deductio in domum,
- 3) Ve nihayet kocanın karısını evinde kabulü.

İlk safha kızın evinde cereyan ederdi. Eğer confarreatio yoluyla evlenme mevzuubahs ise evvelâ sabahtan kuşların uçuşuna bakılır ve netice müsbet çıktığı takdirde bu, merasim için toplanmış bulunan davetlilere bildirilirdi. Jupiter'e bir kurban kesilir ve bunu müteakıp da evlenme mukavelesi yapılır, yani taraflar rızalarını beyan ederlerdi. Evlenme manus'lu ise kadın kocasının manus'u altına girmek arzusunu quando tu Gaius ego Gaia, senin Gaius olduğun yerde ben Gaia olacağım şeklinde beyan ederdi. Bundan sonra, evli bir kadın karı kocanın sağ ellerini birleştirirdi. Bu da rızaların uygunluğunun haricî bir tezahürü idi. Bu âdet, dextrarum junctio usulü, Hindu-Avrupaî milletlerin bir çoğunda müşterektir. Buna Roma'dan evvel Musevilerde ve Yunanlılarda rastlanılır. Ellerin birleştirilmesinden sonra bir takım dualar okunur. Eğer confarreatio mevzuubahs ise Jupiter'e farreus unundan yapılmış bir pide takdim olunurdu. Davetliler saadet temennilerinde bulunurlar ve kızın evinde cereyan eden bu merasim safhası büyük bir ziyafetle nihayet bulurdu.

Akşam karanlık olunca ikinci safha, deductio, gelinin kocasının evine götürülmesi safhası başlardı. Ana ve babaları hayatta bulunan üç genç ve ellerinde meşaleler bulunan diğer davetliler merasimle, kızı kaçırmış gibi onu kocasının evine götürürlerdi. Bu, her halde eski kız kaçırma usulünden kalmış olan bir âdet olsa gerek. Yeni evinin önüne gelen kadın evinin kapısını yağlar ve tokmaklarına yün sarardı, bunu müteakıp koca karısını kucağına alarak içeri sokardı. Buna sebep de kadının içeri girerken ayağının ka-

pının eşğine takılıp eve ilk adımını fena şekilde atmasına mâni olmaktı. İçeride koca karısına ateş ve su takdim ederdi. Bu şekilde de düğün merasimi nihayet bulurdu.

Fakat Roma'da Pön harplerinden itibaren içtimaî münasebetlerdeki inkılâp, lüks ve sefahetin cemiyet hayatında yer alması, dinî bağların zayıflaması ve daha bir çok sebepler ahlâk üzerinde derin tesirler icra ediyor. Hukuk nazarında herhangi bir otoriteden mahrum bulunmakla beraber manevî sahada büyük mevkileri ve itibarları olan evli kadınların artık fazilet ve sadakatleri nadir hâdiselerden sayılmağa başlıyor. Hattâ bu gibi sadık kadınların isimleri kitaplara kadar geçiyor. Bilhassa manus'suz evlenmelerin taammüm etmesinden sonra karı ve koca kendilerine bahşedilen serbest boşanma ve talâk haklarını lüzumundan fazla istimal ediyorlar. Roma'luların bilhassa imparatorluk devrinde evlenmeğe bugünkü kıymetini vermedikleri, onların bu kadar kolayca boşanabilmelerinde, akabinde tekrar evlenmelerinde, eşlerin birbirlerini tereddütsüz, her türlü sebeple, ihtiyarlık, hastalık, seyahat, askerlik gibi vesilelerle terk edebilmelerinde; aralarındaki hukukî bağların fıkdanı halinde onların yerine mali bağlar tesis etmelerinde ve nihayet çocuklarının akibetleriyle fazla alâkadar olmayışlarında göze çarpar.

Cümhuriyetin son asrının ve imparatorluğun bidayetindeki ahlâk tereddisi o zamana ait edebiyatta ve vesikalarda göze çarpmaktadır. Meselâ karısı tarafından boşanan bir koca karısıyla tekrar evlenebilmek için ona büyük bir hibede bulunuyor. Yeniden evlenmeğe muvaffak oluyorsa da karısı tarafından tekrar boşanıyor.

Bir kayınvalide gelinine boşanmamak şartıyla yine bir bağışlamada bulunuyor. Kayınvalidenin ölümünden sonra kadın boşanmaktan çekinmiyor. Roma'nın büyük şahsiyetleri dahi, boşanmağa sık sık ve mânasız sebeplerle müracaat etmişlerdir. Meselâ Scipio Aemilianus, aykkabısının neresini sıktığını soran karısına kızarak ve meşhur Cicero da uzun evlilik senelerinden sonra bir gün karısının ev hesaplarını muntazam tutmadığını görünce karılarını boşamışlardır. Filozof Seneca'nın, seneleri konsüllerin isimleriyle değil kocalarının isimleriyle sayan kadınlardan, Javolenus'un beş senede sekiz defa evlenen bir Roma'lı kadından ve hattâ St. Jerôme'un 22 defa boşandıktan sonra son kocasının da 21 inci karısı olan aşağı tabakalardan bir kadından bahsedişleri, imparatorluğun bidayetinde ahlâk telâkkilerinin nereye kadar düştüğünü gösteriyor.

Manus'suz evlenme yoluna girmiş olan Roma cemiyeti mevcut ahlâk tereddisi dolayısıyla epey zaman yolunu şaşırdı. Augustus ve

diğer imparatorların evlenmeler hakkında aldıkları tedbirler ve yaptıkları kanunlar onu bu gidişten tamamiyle kurtaramadılar. Bununla beraber gariptir ki Roma'da evlenme hakkında verilen en son ve en mükemmel tarif, klâsik devrin sonlarına doğru Modestinus tarafından yapılan ve Digesta'da mevcut meşhur tariftir: «Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio» (D. 23, 2, 1). Bazı modern müelliflerin bu tarifiñ manus'lu evlenmeği istihdaf ettiğini söylemelerine rağmen, o zamanlar artık tamamen ortadan kalkmış bulunan bir evlenme şeklinin tarif edilmesinde mâna yoktur. Bu tarif her halde filozof hukukçunun, evlenmenin manevî ve hukukî cihetlerini ihata eden ideal bir tariftir. Ch. Lefevre'in dediği gibi bu tarif o devirlerde mevcut evlenmeleri izahtan ziyade kısmen maziye, bilhassa kısmen de istikbaldeki evlenmelere işaret etmektedir.

Klâsik devrin sonlarından itibaren gerek boşanmaları frenliyen kanunların tesiri altında, gerek hıristiyanlığın yayılmasıyla ve gerek aile esaslarının değışmesiyle, patria potestas esasının zayıflaması, kan akrabalığına yer verilmesi gibi hukuk sahasındaki inkişafarla aşağı imparatorluk devrinde yeni bir evlenme mefhumuna doğru gidiliyor. O da Ortaçağdan itibaren bugünkü evlenme mefhumunun esası olacaktır.

Asistan Türkân Rado - Basman

BİBLİYOGRAFYA :

- BONFANTE : Histoire de Droit Romain, Paris 1928.
 EMILE CHÉNON : Recherches historiques sur quelques rites nuptiaux, Nouvelle Revue historique, 1912, S. 573 ve müt.
 CUQ : Manuel, 1928.
 CUQ : Institutiones juridiques des Romains, Paris 1891.
 DECLAREUIL : Rome et l'organisation du droit, 1924.
 GAIUS : Institutiones, I, § 136 ve müt.
 PAUL GIDE : Etude sur la condition privée de la femme, Paris, 1885.
 GIFFARD : Précis de droit Romain, I, Paris.
 GIRARD : Manuel élémentaire de droit Romain, Paris 1929.
 HUVELIN : Cours de droit Romain, I.
 LABBÉ : Du mariage Romain et de la Manus, Nouvelle Revue historique, 1887, S. 1 ve müt.
 CH. LEFEVRE : Le mariage et le divorce à travers histoire Romaine, Nouvelle Revue historique, 1918, S. 121 ve müt.
 LEVY-BRUHL : Les origines du mariage sine manu (R. H. D. XIV, fas. 4).
 R. MONIER : Manuel élémentaire de droit Romain, I, Paris 1938.
 J. MARQUARDT : La vie privée des Romains, 1892.